

Chiara Santambrogio

Nasprotno od enega: pomen in prevod dvojine v nekaterih slovenskih pesmih

objavljeno v:

Darja Pavlič (ur.): *Slovenska poezija. Obdobja 40*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2021.

<https://centerslo.si/simpozij-obdobja/zborniki/obdobja-40/>

© Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2021.

Obdobja (e-ISSN 2784-7152)

NASPROTNO OD ENEGA: POMEN IN PREVOD DVOJINE V NEKATERIH SLOVENSKIH PESMIH

Chiara Santambrogio

Ariccia

chiarasantambrogio92@gmail.com

DOI:10.4312/Obdobja.40.565-572

Dvojina je posebnost slovenskega jezika, o kateri govorimo prvenstveno v zvezi z označevanjem dveh govorcev ali stvari. Čustveni naboj tega števila pa nedvomno pride najbolj do izraza prav v poeziji. Namen pričujočega prispevka je, da z analizo nekaterih prevodov slovenske ljubezenske poezije opozori na težavnost dela oz. na izzive, pred katere je postavljen prevajalec, ko mora v italijanščino opisno prenesti čustvenost, ki jo slovenščina preprosto izrazi že s končnico.

dvojina, poezija, oba, ljubezen, prevod

The dual is a particular feature of Slovene and is used to indicate two referents. But the dual also has an enormous expressive richness. Poetry is the language where the emotional charge of the dual finds maximum expression. Some examples of translation of Slovene poems into Italian will be proposed to highlight the difficulty of translating the Slovene dual, but above all to underline that a feeling as strong as the one described in the poems is difficult to describe in Italian, but in Slovene an ending is enough.

dual, poetry, both, love, translation

»Due non è il doppio,
ma il contrario di uno,
della sua solitudine.«
Erri De Luca

»Dva ni dvojno,
ampak nasprotno od enega,
njegove osamljenosti.«
Erri De Luca (prevod C. S.)

1 Uvod

Dualnost je nauk, po katerem celota vsega bivajočega temelji na dveh med seboj neodvisnih načelih, ki ju ni mogoče zamenjevati med seboj ali reducirati enega na drugega. Načelo dualizma je trditev, da sta v središču vsega, kar je na tem svetu, dve nasprotni načeli: dan in noč, svetloba in tema, dobro in zlo ipd. Pri tem ne gre za delitev sveta na dve ravni ali dva načrta, ampak za neločljivo razmerje, kjer se nasprotni načeli vzajemno pogojujeta. Človek je tako že od svojega najzgodnejšega začetka navajen, da spoznava in ureja svet okoli sebe kot neskončna zaporedja

nenehnih dihotomij. Dane Zajc (1982: 211) ugotavlja, da je naša prva izkušnja v paru že tista z materjo:

Mati in jaz sva prva dvojina, ki sem jo doživel. Prve nejasne slike z materjo, ali ko mater pogrešam. Kot da sva sama na svetu. [...] Šele pozneje vstopijo skoz vrata spominov oče, bratje in sestre, vstopi množina in svet. Torej je dvojina povezana s prvim prebujanjem in prvo varnostjo, ki je mati, in nekakšno capljajoče bitje, ki sem jaz.

Po Zajcu se zavest o *jazu* in *tebi* tako ustvari že veliko prej, ko se dejansko zavemo *tebe*, zunanjega in tujega sveta. V tem oziru je slovenščina eden redkih jezikov, ki ohranja intimnost tega razmerja tudi kot slovnično kategorijo, izraženo v dvojnini.

Če sta dva, sta drug pred drugim izpostavljena v bolj golo, manj zavarovano in najbrž bolj pošteno igro, ker je pri igri v dveh možno manj skrivalnic, kot pri igri v treh. Ker pač veliko skrbneje hranim svetle kot temne spomine, trenutke odkritosti bolj kot trenutke skrivalnic, ostajajo početja v dvoje močnejša od drugih. (Zajc 1982: 211)

Ta pomenski in pragmatični naboj slovnične kategorije prihaja najbolj do izraza znotraj vezanega besedila, tj. pesništva. Obenem pa postane ta slovnično pogojena prednost velik izziv pri prevajanju v jezike, ki dvojine v taki obliki ne poznajo. Zaradi tega se lahko zgodi, da bo rezultat prevajalčevega dela ne glede na njegove (čeprav izvrstne) kompetence precej (o)siromašen. Ker je slednje osnovna problematika pričujočega prispevka, v nadaljevanju za lažjo ilustracijo podajamo nekaj pesmi, v katerih dvojina nastopa kot »protagonist«, saj je ob primarni slovničnosti obložena s širokim naborom različnih pomenskih konotacij. Obenem nam bodo izbrani verzi služili za razmislek o tem, koliko vsega je izgubljenega s prevodom poezije v italijanščino.

2 Slovnična dvojina

Jezikoslovec Rado Lenček v svoji študiji opozarja na slovnično kategorijo *grammatical dual*, zaradi katere nam v primerih, ko v slovenščini uporabljamo dvojino, ni treba dodajati števnikova dva ali oba. Obenem se ob navzočnosti le-teh dvojina avtomatično vzpostavi v celotnem stavku:

Thus a grammatical dual (we call it a »new free dual«), is used in literary language in every context implying duality, both in the duality of subjects and objects – no longer necessarily introduced by dva and oba – and in the duality imposed by the rule of concord in subject-predicate relation. (Lenček 1982: 196)

Taka uporaba dvojine se tudi v pesniškem jeziku nanaša na prisotnost dveh entitet, ki si delita prostor ali izkušnjo, a pri tem vsakič ohranjata svojo individualnost: lahko si ju predstavljamo kot dva posamezna igralca, ki igrata v isti sceni. Kot primer bomo pod drobnogled vzeli pesem Daneta Zajca *Računar strašni* in njen prevod v italijanščino:

Računar strašni

Vzemiva ženske noge. Vzemiva to pasje poželenje.

Vzemiva ženski trebuh. Vzemiva ta suha usta.

Vzemiva ženske prsi. Vzemiva ta zadimljeni pogled.

Vzemiva ženski vonj po ženski. Vzemiva to bučanje v buči.

Vzemiva rojstvo. Vzemiva ta svetli prihod.

Vzemiva: iz nič prinašaš nova bitja nova bitja.

Vzemiva tvoje njive: za tvoje kašče rodijo puhlo zrnje črepinj.

Si zračunal zgubo brez dobička, ki vse imaš prešteto in sešteto.

Iz časa svojega, si blisnil kdaj z očesom na svoja polja?

Vzemiva sanje. Napolnil si jih s pritlikavostjo našo.

To si storil, ja.

In sam je tisti, ki sanja. Nečloveško sam.

In krhek je in hitro se kvari.

Hitreje, kot ga žanješ, Gospod.

Ko si koval med zvezdnimi grozdi, kovač, računar strašni na nepredstavljenih strojih, ko si svoje orodje belil na razžarjenih ustih zvezd,

o Bog, si vedel mar, čemu vse to ustvarjanje,

ki se ti najbrž ni posrečilo?

(Novak 2011: 73)

Terribile calcolatore

Prendiamo delle gambe di donna. Prendiamo quella sete carnale.

Prendiamo un ventre di donna. Prendiamo questa bocca arida.

Prendiamo dei seni di donna. Prendiamo questa vista offuscata.

Prendiamo da una donna l'odore di donna.

Prendiamo questo ronzo nella testa.

Prendiamo la nascita. Prendiamo questa luminosa venuta.

Prendiamo: dal nulla porti nuove vite, nuove vite.

Prendiamo le tue terre: dai tuoi granai nascono semi di cocci sterili.

Hai calcolato la perdita senza profitto,

Tu che tutto hai misurato e stimato.

Nel tuo daffare, hai lanciato un'occhiata ai tuoi campi?

Prendiamo i sogni. Li hai colmati della nostra irrilevanza.

Sì, ecco ciò che hai fatto.

E solo è colui che sogna. Brutalmente solo.

Ed è fragile e velocemente si consuma.

Più veloce di quanto tu riesca a raccogliere, Signore.

Mentre nugoli plasmavi fra le stelle, fabbro,

Terribile calcolatore su inconcepibili macchine, mentre lucidavi i tuoi attrezzi nelle bocche incandescenti degli astri,

oh Dio, hai dunque compreso, perché tutta questa creazione,

probabilmente l'hai fallita?

(prevod C. S.)

V tej pesmi ima dvojina izrazito na(d)povedno vrednost: da gre za dialog med pesnikom in Bogom, odkrijemo šele v predzadnjem verzju, potem ko se v začetnih verzih pogosto ponavlja *vzemiva*, kar predpostavlja prisotnost enega samega sogovornika z neznano identiteto. Če pesem primerjamo z njeno različico v italijanskem jeziku, ugotovimo, da uspe italijanščini le delno poustvariti prvotno vzdušje: čeprav se da iz prevoda jasno razbrati, da pesnik nekoga nagovarja, bi bilo italijanskemu bralcu zelo samoumevno, da se avtor pri tem preprosto sklicuje na nedoločno množico. Da gre pri tem v resnici le za enega samega naslovnika, postane v italijanščini nekoliko bolj jasno šele v drugi kitici, ko pesnik nagovarja neposredno *s ti*.

Čeprav se nam pri prevodu pesmi *Računar strašni* pojavi določen manko, bi bilo kljub vsemu pretirano trditi, da odsotnost dvojine kot slovnične kategorije v drugem

jeziku bistveno ogroža verodostojnost oz. vrednost prevoda same pesmi. Vendar pa vse to lahko postane neprimerno bolj zapleteno, ko imamo opravka z ljubezensko poezijo. Takrat se pomen dvojine bistveno okrepi: slovnična kategorija dobi poetično vlogo in obenem postane nadvse pomembno sredstvo za izražanje intimnosti.

3 Vključenost in ekskluzivnost dvojine

Pri klasificiranju jezikov po tem, kako se v njih uveljavlja slovnična kategorija dvojine, nemški jezikoslovec Humboldt razlikuje dva načina. Medtem ko se pri eni skupini jezikov dvojina izraža zgolj s količinskim zaimkom, ki se nanaša na sporočevalca in naslovnika, kar posledično vpliva na ostala slovnična razmerja, se v drugi pojavlja koncept dvojnosti, s katerim je jezik prežet že v svojem bistvu. Z vključitvijo dveh entitet v en dvojninski zaimek se zato v takih jezikih vzpostavijo bistveno močnejše pomenske povezave.

Es ist daher bei diesen keine besondere Gattung, sondern der allgemeine Begriff der Zweierheit, von dem er ausgeht. (Humboldt 1828: 15)

Zunächst hebt sich, um von der leichtesten und oberflächlichsten Beobachtung auszugehen, eine Gruppe von zwei Gegenständen zwischen einem einzelnen und einer Gruppe von mehreren von selbst, als im Augenblick übersehbar und geschlossen, heraus. (prav tam: 22)

S slovničnega vidika tako kategorija dvojine postane dvojno zaznamovana: v primerjavi z ednino je podobno kot množina označena z *več kot ena*, a ker se dvojina izrecno nanaša na dva naslovnika, pomeni množina v primerjavi z njo *več kot dva*.

3.1 Vključenost

Both personal forms, the »I« and the »you«, are in their turn opposed to each other for subjectivity. By using »I«, the speaker designates himself the speaker and proclaims himself as subject, which means that the first person is marked for subjectivity. (Lenček 1982: 200)

Iz tega pojmovanja lahko razberemo, da se dvojina, podobno kot množina, v primerjavi z ednino izkaže za zelo vključujočo, saj predvideva vključitev predmeta *jaz* v novo množico elementov, v kateri je govorec hkrati tudi njen sestavni del. Ta lastnost ni le jezikovna, ampak tudi ali predvsem pomenska in pragmatična, saj omogoča, da se dvojina napolni s posebnim čustvenim pomenom. Ko v razsežnost »subjekta« vključimo dve entiteti, lahko dvojino izkoristimo v poetične namene. Ko sta dve komponenti para predstavljeni kot ena sama, ki deluje, razmišlja in se izraža na en sam način, brez razlikovanja singularnosti obeh komponent, pride še bolj do izraza dimenzija vključenosti. Tako lahko vsako dejanje ali občutek, ki je opisano v verzih, obstaja izključno znotraj tega binoma, medtem ko ne bi nikoli ugledalo luči sveta brez te konkretne združitve.

The meaning of *midva* [...] goes beyond simply »we-two-inclusive of those to whom the forms refers«. *Midva* represents an essential »we-two-ness«, a shade of duality to be best defined perhaps as »we-two-alone«, »we-two-exclusive of all others«, which

in our definition of the grammatical category of dual brings into focus a new semantic element – the stress on a unity of two, the insistence on »two-ness«. (Lenček 1982: 202)

To se zelo lepo odraža v verzih Edvarda Kocbeka:

Oba	Entrambi	Insieme
Glej, ti si tu in jaz sem tu, drug drugemu neznanka.	Guarda: tu sei qui e io sono qui, l'uno all'altro stranieri.	Guarda: tu sei qui e io sono qui, l'uno all'altro stranieri.
Glej, ti si zdaj in jaz sem zdaj, oba sva brez prestanka.	Guarda: tu sei ora e io sono ora, entrambi siamo senza sosta.	Guarda: tu sei ora e io sono ora, insieme siamo senza sosta.
Oba sva jaz, oba sva ti, oba duha uganka.	Entrambi siamo me, entrambi siamo te, entrambi gli spiriti un enigma.	Insieme siamo me, insieme siamo te, Insieme, gli spiriti, un enigma.
Oba sva kaj, oba zakaj, oba ljubezni zanka. (Kocbek)	Entrambi siamo qualcosa, entrambi un perché, entrambi una trappola d'amore. (prevod Amalia Stulin)	Insieme siamo qualcosa, insieme un perché, Insieme, una trappola d'amore. (prevod C. S.)

Prevajalka Amalia Stulin je pri pesmi z naslovom *Oba v Entrambi* izbrala dobesedni prevod *oba* in tako nedvomno zadostila kriteriju najvišje možne jezikovne doslednosti. Beseda *oba* hkrati tudi ohranja omejitve števila predmetov na dva ter s tem močno intimnost med subjektoma, ki postaneta resnično povezana šele v paru.

It is interesting to note that at closer examination forms like *midva*, *vidva* in such a context do not mean just »we two«, »you two«; for example, *midva hočeva*, *vidva hočeta* assert, as it were, the particular will of both lovers when one of the two speaks knowing that he or she speaks for both. (Lenček 1982: 205)

Kaj pa se zgodi, če ustvarimo različico prevoda Amalie Stulin tako, da ključno besedo *oba* zamenjamo z izrazom *insieme* 'skupaj'?

V tem primeru je seveda več kot očitna pomenska izguba na jezikovni ravni, saj nova besedna izbira več ne zapira navzočnosti dveh v ekskluzivno, temveč kvečjemu bolj odpira prostor za morebitno pluralnost. Na drugi strani pa se nam kljub navidezno »slabši« ustreznici z novo izbiro ohrani neprimerno več drugih besednih elementov, ki izrecno omejujejo število subjektov na dva. Z njo nam uspe tudi precej bolj izraziti zavezništvo, ki združuje obe osebi, da sta sposobni izvajati dejanja kot ena sama celota.

Kontrastivni vidik primerjave prevodov bi lahko na osnovi Lenčkovih dognanj povzeli v naslednje ugotovitve:

- »Entrambi siamo qualcosa, / entrambi un perché, / entrambi una trappola d'amore.«: Tako *ti* kot *jaz sva kaj* in *sva zakaj*: kot da bi imela subjekta skupno značilnost, obstajata torej dva *kaj*, dva *zakaj* in dve *ljubezenski zanki*.
- »Insieme siamo qualcosa, / insieme un perché, / insieme, una trappola d'amore.«:

Ti in jaz sva eno, en *zakaj* in ena *ljubezenska zanka*. Sama po sebi ne bi bila tako edinstvena, kot to postaneva šele takrat, ko sva skupaj.

Pri tem ne moremo mimo dejstva, da ima prej omenjena Kocbekova pesem preprosto zgradbo ter da v njej ni kompleksnejših glagolskih oblik, zaradi česar nam tudi omogoča tako veliko svobode pri poigravanju z različnimi leksikalnimi izbirami. V nasprotnem primeru bi bil prevod v italijanščino izrecno v slovnični množini, kar bi nas avtomatično preusmerilo h konceptu množice. Ravno zato je prevajanje poezije v takih situacijah izjemno zapleteno, včasih celo nemogoče.

Največji izziv pri prevajanju je, da se pri prestavljanju v drug jezik izgubi čim manj udarnosti najpomembnejšega sporočila pesmi – vključenost. Količinski zaimek *oba* sicer res združi dve osebi v singularnosti subjekta, vendar pa postane ta dimenzija zares omejena in zaščitena šele z uporabo dvojinske glagolske končnice. V italijanščini pa nimamo izbire in smo prisiljeni uporabiti glagol v množini, čeprav vemo, da nam ta ne glede na besedno izbiro ne more nikoli zagotoviti enakovredne podpore oz. odtehtati vrednosti, ki jo ima izvornik.

3.2 Ekskluzivnost

Dvojina je s stališča množine zaznamovana s svojo ekskluzivnostjo: v njej bivata le dva subjekta in nihče drug. Ta vrsta intimnosti je natanko tisto, kar ločuje odnos dveh oseb od skupine ne glede na to, kako sta sicer z njo kakorkoli povezani. Medtem ko v *Oba* vključuje dva subjekta v eno samo entiteto, lahko dvojina v drugih sestavih izključuje preostali svet, pri čemer v svojem bistvu zajame in zaščiti sestavna dela para:

Ko sva sama

Ko sva sama,
ko sva čisto sama,
ptici izpod hišnega napušča
na koralni čeri sredi oceana,
ko sva čisto sama,
južni sadež v ustih severnega dečka,
ko sva čisto sama,
gruda z žitnih polj v cvetlični vazi,
ko sva sama,
ko sva čisto sama
z varnim ničem vse okoli sebe,
vsa brez korenin spomina,
brez plodov izkušnje,
ko sva sama,
ko sva čisto sama,
ko sva še samo drhteč objem,
bi mislil, če je misel možna,
ko sva sama,
ko sva čisto sama s sabo,
da sem bog –

Quando siamo soli

Quando siamo soli,
noi due soltanto,
uccelli allontanatisi dalla propria grondaia
su uno scoglio in mezzo all'oceano,
quando siamo noi due soltanto,
frutto del sud in bocca al ragazzo del nord,
noi due soltanto,
zolla di campo di grano in un vaso di fiori,
quando siamo soli,
noi due soltanto,
con la certezza del nulla tutt'intorno
senz'eco di memoria radicata,
né frutti nati dall'esperienza,
quando siamo soli,
noi due soltanto,
quando siamo solo un abbraccio tremante,
penserei, se è possibile pensarlo,
quando siamo soli,
soli con noi stessi,
d'essere Dio –

če ne bi te tako vso živel,
zemeljsko te ljubil, žena,
najpopolnejše od vsega,
ko sva sama,
ko sva čisto sama.
(Zlobec 1997: 70)

se tu non fossi viva così interamente,
e non t'amassi in modo tanto terrestre,
donna, fra tutte le cose la più perfetta,
quando siamo soli,
noi due soltanto.
(Zlobec 1997: 71, prevod Giacinto Spagnoletti)

Tudi ljubezenska poezija Cirila Zlobca odpira vrsto pomislekov v zvezi z različnimi prevajalskimi rešitvami v zameno za dvojino. V pesmi *Ko sva sama* je ekskluzivnost, ki jo nosi dvojina, zelo eksplicitno izražena: subjekta ločimo in delujeta ločeno, toda dvojici uspe izključiti pluralnost resničnosti in tako oba ljubimca zapreti v prostor, ki ga lahko zasedeta samo onadva. V italijanskem prevodu poskušamo obdržati to sporočilo z uporabo števnik: »noi due soltanto« 'samo midva'. Odločitev, da je števniki pospremljen z omejevalnim prislovom, je precej samoumevna, saj prisotnost členka *soltanto* posredno označuje intimnost para in njun odmik od preostalega sveta. Vendar pa postane prevajanje pesmi precej bolj zapleteno in zahtevno proti koncu, ko pridemo do verza: »ko sva čisto sama s sabo«. Par je zdaj popolnoma ločen od preostale realnosti in združen v objemu, pri čemer se zdi, da moški protagonist opazuje prizor z neke druge perspektive, ki mu za trenutek omogoča, da povzdigne to ljubezensko stanje. Pri prevajanju v italijanščino pa se nam na tem mestu neizogibno zgodi ločenost: »soli con noi stessi« predpostavlja obstoj zasebnega prostora za vsako komponento para, v katerega ne sme vstopiti niti drugi. Dobimo torej nekoliko modificirano sporočilo, ki ga v izvorniku te ljubezenske pesmi ne najdemo v tej obliki. Pri tem je v obeh variantah zelo nedvomno izražena ekskluzivnosti dvojine v primerjavi z množino. Ohranjanje te dimenzije pri prevajanju dvojine je lažje, saj je zato, da oba subjekta izključimo iz množice preostalega sveta, pogostokrat dovolj že, da se zatečemo k označenemu in včasih ponavljajočemu se števniki. Vendar pa tudi tukaj zelo hitro naletimo na težave, saj se na ta način v italijanščini izgubi intimnost, ki jo povezujemo z ekskluzivnostjo. Z izraznimi sredstvi italijanskega jezika nam tako le redko uspe opisati intimno in zasebno dimenzijo, v katero so za vrati dvojine zaprti njeni protagonisti.

4 Zaključek

Izrazni potencial dvojine v slovenskem jeziku se nam zares odkrije šele v poeziji, kjer jezik sega čez okvire svoje primarne sporazumevalne vloge na področje poetičnosti in – zlasti v ljubezenski poeziji – čustvenosti.

Glede na to, da so jeziki »dela v nastajanju«, da se v svoji fazi stalnega razvoja nenehno spreminjajo in težijo k racionalizaciji ter poenostavitvam, bi se bilo upravičeno vprašati o razlogih, zaradi katerih je slovenska jezikovna skupnost skozi vsa leta ohranila živo kategorijo dvojine. Ob zgodovinskih dejstvih, da so bili Slovenci vse do osamosvojitve leta 1991 vključeni v različne kulturno in jezikovno mešane realnosti, kjer je jezik igral pomembno vlogo pri oblikovanju njihove nacionalne identitete, za zaključek ne moremo tudi mimo razmišljanj pesnika Borisa A. Novaka (2011: 15): »Sleherni jezik kaže vsemirje na svoj in samosvoj način, ki v drugih jezikih ni povsem

izrekljiv. Pri številčno tako majhnem narodu že dva človeka predstavljata dejavnik, kot se politično reče. V drugih jezikih očitno ne.«

Kot govorka slovenščine kot tujega jezika pa sem verjetno najbolj zaprepadena ob spoznanju, da bi bila za domačega govorca, ki je enostavno navajen razmišljati v *dvojnini*, pravkar predstavljena razprava najverjetneje sprejeta kot nekaj izjemno samoumevnega, morda celo popolnoma nepotrebnega.

Literatura

DE LUCA, Erri, 2003: *Il contrario di uno*. Milano: Feltrinelli.

DERGANČ, Aleksandra, 2006: Nekateri značilnosti dvojnine v slovenščini. *Slovensko jezikoslovje danes* LIV/4. 57–71.

von HUMBOLDT, Wilhelm, 1828: *Ueber den Dualis*. Berlin: Druckerei der Königlich Akademien der Wissenschaften.

JAKOP, Tjaša, 2012: Use of dual in standard Slovene, colloquial Slovene and Slovene dialects. *Linguistica* LII. 349–362.

LENČEK, Rado, 1982: On poetic functions of the grammatical category of dual. *Studies in Slavic and General Linguistics* 2. 193–214.

NOVAK, Boris A., 2011: *Salto immortale: študije o prevajanju poezije prva knjiga*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Ostri ritmi #18: Edvard Kocbek. Prevedla Amalia Stulin. <https://poetarumsilva.com/2018/06/22/ostriritmi-18-edvard-kocbek/> (dostop 12. 3. 2021)

ZAJC, Dane, 1982: O dvojnini. *Studies in Slavic and General Linguistics* 2. 193–214.

ZAJC, Dane, 2000: *Scorpions*. Prevedli Sonja Kravanja, Vladimir Pogačnik, Lili Potpara in Zdenka Štimac. Ljubljana: Slovene Writers' Association (Litterae Slovenicae).

ZLOBEC, Ciril, 1997: *Itinerario d'amore. Antologia personale 1950-1997*. Roma: Fondazione Piazzolla.